

PROBLEMY IDENTYFIKACJI ORAZ POTRZEBA UZUPEŁNIENIA LISTY CHRONIONYCH SIEDLISK I ZBIOROWISK LEŚNYCH

Józef K. Kurowski, Hieronim Andrzejewski

Abstrakt

Artykuł stanowi głos w dyskusji na temat inwentaryzacji siedlisk przyrodniczych podjętej przez Lasy Państwowe w 2006 roku. Rozważane są głównie dwa aspekty: identyfikacji niektórych typów siedlisk (i zbiorowisk) leśnych w procesie inwentaryzacji oraz sygnalizowanych przez przyrodników, potrzeb uzupełnienia listy siedlisk chronionych. Pełna diagnoza siedliska powinna obejmować zarówno rozpoznanie fitosocjologiczne jak i ocenę stopnia naturalności siedliska. Zdaniem autorów lista siedlisk chronionych winna być uzupełniona o ols porzeczkowy *Ribeso nigri-Alnetum*, ols torfowcowy *Sphagno squarrosi-Alnetum* oraz łozowisko *Salicetum pentandro-cinereae*.

IDENTIFICATION PROBLEMS AND THE NEED TO UPDATE THE LIST OF PROTECTED HABITATS AND FORESTS

Abstract

The authors take part in discussion on inventory of protected environmental habitats undertaken by State Forests in 2006. There were considered two main aspects: identification of some types of forest habitats in the inventory process and pointed by naturalists, and needs to update the list of protected habitats. Comprehensive diagnosis of habitat should cover both fitosociological recognition and the evaluation of the natural level of habitat. According to authors, the list of protected habitats should include the following: *Ribeso nigri-Alnetum*, *Sphagno squarrosi-Alnetum* and *Salicetum pentandro-cinereae*.

Identyfikacja

W niniejszej pracy przyjęto założenie o nierozłącznym traktowaniu siedlisk przyrodniczych i zbiorowisk roślinnych. W rozpoznawaniu siedlisk chronionych oraz zbiorowisk leśnych, szczególnie w przypadku pospolitych ekosystemów, niezbędna jest zarówno trafna diagnoza fitosocjologiczna, jak i ich waloryzacja,

rozumiana m.in. jako ocena stopnia naturalności (Kurowski 2001). Taka ocena jest szczególnie trudna w odniesieniu do niektórych typów siedlisk przyrodniczych, np. grądowych *Tilio cordatae-Carpinetum betuli*, zróżnicowanych geograficznie i ekologicznie na kilka podzespołów i wariantów troficznych (Matuszkiewicz W. 2001). Ten grąd kontynentalny prezentuje ponadto różnorodne postacie degeneracyjne, kształtujące się w wyniku użytkowania lasów (Olaczek R. 1972, 1974).

W identyfikacji godnych ochrony siedlisk grądowych, a także w delimitacji granic najcenniejszych fragmentów odpowiadających im biochor, szczególną uwagę należy zwrócić na:

1. Kompleksy leśne, w których fitocenozy poszczególnych syntaksonów tworzą naturalną mozaikę (toposekwencję) odpowiadającą zróżnicowaniu geomorfologicznemu i edaficznemu (ryc. 1);
2. Ekosystemy, w których:
 - drzewostan i runo odpowiadają właściwym dla podzespołów i odmian geograficznych wzorcom florystycznym, a zwłaszcza, gdzie runo jest typowe dla *dawnych lasów*,
 - dominuje drzewostan w starszych klasach wieku (powyżej V),
 - gleba nie jest zdegradowana, w efekcie poprzedniej gospodarki.

Szczegółnej ochrony wymagają następujące zbiorowiska grodu kontynentalnego:

1. Grąd niski (wilgotny, czyścicowy) *T-C stachyetosum*;
2. Grąd typowy *T-C typicum* – tylko fitocenozy o znacznym stopniu naturalności, z bogatym składem gatunkowym drzew i krzewów oraz swoistą florą zielną;
3. Grąd wysoki (trzcinnikowy) *T-C calamagrostietosum* – przede wszystkim postaci zbliżone ekologicznie do dąbrowy świetlistej.

W badaniach oraz identyfikacji pojawiają się problemy z rozpoznaniem i oceną naturalności siedliska przyrodniczego także w kilku innych typach zbiorowisk leśnych, zwłaszcza o ujednocionym drzewostanie, ewentualnie z nienaturalną dominacją

Ryc. 1. Fragment mapy roślinności rzeczywistej rezerwatu Las Lagiewnicki. Naturalny układ przestrzenny różnych podzespołów grodu *Tilio-Carpinetum* w sąsiedztwie źródłiskowego obniżenia (4 – grąd niski, 5 – grąd typowy, 6 – grąd wysoki) (Kurowski i in. 2001)

*Fig.1. Fragment of real flora of Las Lagiewnicki reserve. Natural spacial arrangement of different subunits of oak-lime-hornbeam forest *Tilio-Carpinetum* near well-head lowering (4 – low oak-lime-hornbeam forest, 5 – typical, 6 – high) (Kurowski i in. 2001)*

jednego gatunku. Wątpliwości występują częściej w strefach granic zasięgowych ważnych gatunków drzew lasotwórczych, np. w środkowej części regionu łódzkiego.

Przykładem może być kwestia odróżnienia siedliska *Tilio-Carpinetum* (serii ubogiej) z udziałem *Abies alba* i *Fagus sylvatica*, od bogatszej postaci *Luzulo pilosae-Fagetum* z *Abies alba* (Matuszkiewicz J.M. 2001, fot. 1). Podobne problemy dotyczą rozpoznania zbiorowisk zajmujących biotopy o pokrewnych cechach. Istnieje możliwość pomyłki dąbrowy świetlistej *Potentillo albae-Quercetum* z grądem wysokim *T-C calamagrostietosum*, które występują i często sąsiadują w terenie na mezotroficznych siedliskach, na lokalnych wzniesieniach (fot. 2). W takim przypadku dla prawidłowej diagnozy niezbędne jest szczegółowe rozpoznanie florystyczne.

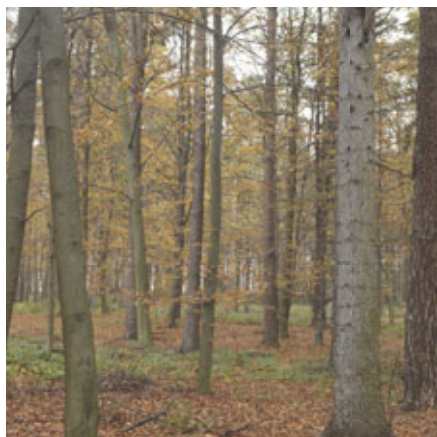
Potrzeba uzupełnienia listy siedlisk przyrodniczych

Listy siedlisk przyrodniczych i gatunków chronionych zawarte w załącznikach do dyrektywy siedliskowej są ważne dla społeczeństw Unii Europejskiej i obowiązujące na jej obszarze (Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 16 maja 2005 r.). W przypadku siedlisk przyrodniczych nie są to często ani najrzadsze w danym kraju, ewentualnie regionie, ani – w wielu przypadkach – najbardziej cenne, np. z punktu widzenia fitogeograficznego. Pojawia się pytanie, na ile lista europejskich siedlisk przyrodniczych (zwłaszcza ekosystemów leśnych) chronionych w formie *naturowych* obszarów, odpowiada potrzebom ochrony przyrody w Polsce? Realizacja programu *Natura 2000* nie powinna przesłonić problemów ochrony gatunków i siedlisk na poziomie krajowym, regionalnym, a nawet lokalnym. Proponuje się rozwijanie badań nad tworzeniem regionalnych list chronionych siedlisk oraz odpowiadających im zbiorowisk leśnych.

Ze względu na potrzeby ochrony różnorodności biologicznej w regionach (ew. krainach przyrodniczo-leśnych) należy rozważyć propozycję uzupełnienia listy chronionych siedlisk przyrodniczych leśnych. Dotyczy to głównie zbiorowisk względnie rzadko spotykanych i zagrożonych regionalnie, a zwłaszcza:

1. Ważnych z punktu widzenia fitogeografii (m.in. zbiorowisk na granicy zasięgu, np. zbiorowisk z udziałem jodły, buka i jawora na pograniczu Wielkopolski, Mazowsza i Jury);
2. Stanowiących cenne w regionie refugia florystyczne i faunistyczne (olsy, łożowiska i inne);
3. Stanowiących istotne składniki naturalnego krajobrazu, np. zbiorowiska kompleksów wydmowo-torfowiskowych i źródliskowo-leśnych.

Na podstawie dotychczasowego rozpoznania różnorodności ekosystemów leśnych można podać przykłady siedlisk niechronionych prawem unijnym, a z pewnością zagrożonych i wartych szczegółowych badań dotyczących: występowania w regionie, funkcji biocenotycznych, potencjalnych zagrożeń oraz prognoz ich przetrwania. Wśród siedlisk proponowanych do ochrony w regionach Polski niżowej powinny znaleźć się olsy, łożowiska, bory mieszane z jodłą oraz naturalne bory sosnowe świeże.

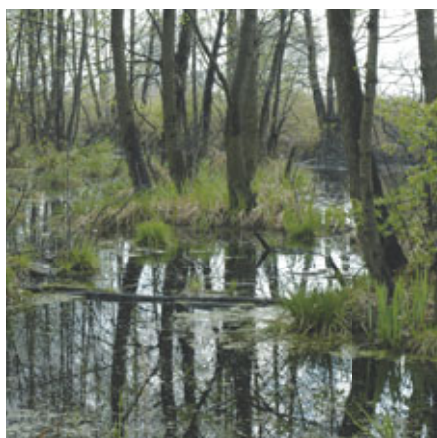
Fot. 1. Drzewostan bukowo-jodłowy z domieszką sosny, na siedlisku kwaśnej buczyny niżowej *Luzulo pilosae-Fagetum*. Nadleśnictwo Brzeziny (fot. H. Andrzejewski)

*Photo 1. Tree stand of oak-fir with addition of pine on the site of acid low beech *Luzulo pilosae-Fagetum*. Brzeziny Forest Inspectorate*

Fot. 2. Drzewostan nie jest wystarczającym wskaźnikiem typu siedliska przyrodniczego. Płat dąbrowy świetlistej *Potentillo albae-Quercetum* o fizjonomii przypominającej grąd wysoki *Tilio-Carpinetum calamagrostietosum*. Rezerwat Las Łagiewnicki (fot. H. Andrzejewski)

*Photo 2. Tree stand is not sufficient indicator of the type of site. *Potentillo albae-Quercetum* of fan outlook resembling high *Tilio-Carpinetum calamagrostietosum*. "Las Łagiewnicki" reserve*

Fot. 3. Siedliska typowego olsu porzeczkowego *Ribeso nigri-Alnetum* – zagrożone na terenie kraju – są godne ochrony. Dolina Miazgi pod Łodzią (fot. H. Andrzejewski)

*Photo 3. Sites of typical *Ribeso nigri-Alnetum* – endangered on territory of Poland – are worth protecting. "Valley of Miazga" near Lodz*

Olsy *Ribeso nigri-Alnetum* (fot. 3), *Sphagno squarrosi-Alnetum*

Olsy *nieźródłiskowe* to cenne i zanikające ekosystemy, których pominięcie na liście siedlisk przyrodniczych jest przykładem niekonsekwencji w rozumieniu dynamiki konkretnego kręgu zbiorowisk. W procesie sukcesyjnym zachodzącym w dolinie naturalnej rzeki nizinnej (chronionej w programie *Natura 2000*), w wyniku naturalnych procesów geomorfologicznych pojawiają się starorzecza (także chronione). Starorzecza często przekształcają się w torfowiska niskie (chronione) i zarośla łożowe, a sukcesja zmierza w kierunku olsu, tj. względnie trwałego typu lasu bagiennego (niestety już nie objętego ochroną). Olsy nie powinny być wyłączone spod ochrony, tym bardziej, że obok obszarów źródliskowych i mokradłowych pełnią niezastąpioną rolę w retencji wody, co wpływa zdecydowanie pozytywnie na utrzymanie różnorodności biologicznej i prawidłowe funkcjonowanie ekosystemów higrofilnych. Olsy należą do zbiorowisk poważnie zagrożonych na polskim niżu. Ich udział powierzchniowy w naszych lasach systematycznie maleje. Jedną z przyczyn redukcji ich powierzchni jest osuszanie gruntów rolniczych w sąsiedztwie kompleksów leśnych. Bagienne lasy olszowe stanowią ponadto refugia dla licznych gatunków roślin i zwierząt, w tym chronionych i zagrożonych. Znaczną część stanowisk niżowych liczydła górskiego *Streptopus amplexifolius* stwierdzono właśnie w olsach (fot. 4). Występuje tu również wroniec widlasty *Huperzia selago* i skrzyp olbrzymi *Equisetum telmateia*. Wśród gatunków ptaków często osiedlających się w lasach olszowych jest bocian czarny *Ciconia nigra*.

Łozowiska *Salicetum pentandro-cinereae* (fot. 5)

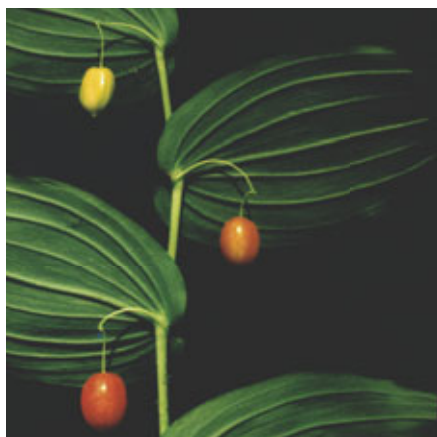
Z podobnych, jak olsy, względów należy objąć ochroną zarośla wierzbowe w typie łożowisk. Występują one w kompleksie z różnorodnymi szuwarami turzycowymi oraz inicjalnymi postaciami olsów źródliskowych i stanowią naturalne stadia sukcesyjne: przedolsowe (rzadziej przedługowe). Są to również ważne ostoje faunistyczne i florystyczne.

Bory mieszane *Quercu roboris-Pinetum* z udziałem *Abies alba* (fot. 6)

Ochroną powinny być objęte siedliska przyrodnicze borów mieszanych sosno-dębowych na obszarach w zasięgu geograficznego występowania jodły, w których w obecnych warunkach (głównie klimatycznych – przynajmniej w VI krainie przyrodniczo-leśnej) istnieją najbardziej odpowiednie warunki, dla naturalnego odnowienia jodły, zwłaszcza pod okapem sosny (Filipiak 1984 i in.).

Bory sosnowe świeże *Leucobryo-Pinetum typicum*

Na liście chronionych siedlisk leśnych należałoby umieścić te postacie boru świeżego, które prezentują właściwe naturalnym zbiorowiskom wzorce florystyczne,

Fot. 4. Liczydło górskie *Streptopus amplexifolius* – gatunek rzadko spotykany na niżu, występuje w bagiennych lasach olszowych. Nadleśnictwo Belchatów (fot. J. Kurowski)
Photo 4. Streptopus amplexifolius – rare species on lowlands, appears in boggy kalder forests. Belchatów Forest Inspectorate

Fot. 5. Łozowisko *Salicetum pentandro-cinereae* – typ siedliska dotychczas nie chroniony w programie Natura 2000. Puszcza Kozienicka (fot. H. Andrzejewski)
Photo 5. Salicetum pentandro-cinereae – type of site not protected so far under Natura 2000 program. "Kozienicka Forest"

Fot. 6. Bór mieszany *Quercus roboris-Pinetum* z dynamicznie odnawiającą się jodłą. Puszcza Kozienicka (fot. H. Andrzejewski)
*Photo. 6. Mixed forest *Quercus roboris-Pinetum* with dynamically developing fir. "Kozienicka Forest"*

tj. z kompletem gatunków charakterystycznych, takich jak: widłak spłaszczony *Diphasiastrum complanatum*, gruszyca zielonawa *Pyrola chlorantha*, pomocnik baldaszkowy *Chimaphila umbellata* i inne. Badania borów sosnowych w Polsce wykazują drastyczną dysproporcję pomiędzy drzewostanami sosnowymi – zajmującymi absolutnie dominującą powierzchnię, a borami sosnowymi świeżymi, o cechach naturalnych – występującymi *punktowo* na polskim niżu, a ponadto zmniejszającymi swój areal występowania (Kurowski 1979, Rudak 2002).

Literatura

- Filipiak E. 1984. Zespoły leśne z udziałem jodły w uroczyskach Krogulec i Szczawin koło Zgierza. *Acta Univ. Lodz., Folia bot.*, 3: 3–65.
- Kurowski J.K. 1979. Bory i lasy z antropogenicznie wprowadzoną sosną w dorzeczu Środkowej Pilicy i Warty. *Acta Univ. Lodz., Folia Bot.* 29: 3–158.
- Kurowski J.K. 2001. Próba określenia zgodności fitocenozy leśnej z biotopem w aspekcie ochrony przyrody. W: R. Zielony, red. *Zgodność fitocenozy z biotopem w ekosystemach leśnych*. Wyd. Fundacji Rozwoju SGGW: 54–60.
- Kurowski J.K., Andrzejewski H., Witosławski P., Mamiński M. 2001. Mapa roślinności rzeczywistej Lasu Łągiewnickiego. W: J.K. Kurowski, red. *Szata roślinna Lasu Łągiewnickiego w Łodzi*. Urząd Miasta Łodzi, Uniwersytet Łódzki, Łódź: 97–109, tab. IV–XXI.
- Matuszkiewicz J.M. 2001. *Zespoły leśne Polski*. PWN, Warszawa.
- Matuszkiewicz W. 2001. *Przewodnik do oznaczania zbiorowisk roślinnych Polski*. PWN, Warszawa.
- Olaczek R. 1972. *Formy antropogenicznej degeneracji leśnych zbiorowisk roślinnych w krajobrazie rolniczym Polski niżowej*. Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Olaczek R. 1974. Kierunki degeneracji fitocenozy leśnych i metody ich badania. *Phytocoenosis*, 3, 3/4: 179–190.
- Rudak M. 2002. *Różnorodność florystyczna borów sosnowych w Sulejowskim Parku Krajobrazowym*. Mscr. pr. doktorskiej wykonanej w Katedrze Geobotaniki i Ekologii Roślin UŁ, Łódź.
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 16 maja 2005 r. w sprawie typów siedlisk przyrodniczych oraz gatunków roślin i zwierząt, wymagających ochrony w formie wyznaczenia obszarów Natura 2000* (Dz. U. z 2005r. nr 94 poz. 795).

Józef K. Kurowski⁽¹⁾, Hieronim Andrzejewski⁽²⁾

Uniwersytet Łódzki

Katedra Geobotaniki i Ekologii Roślin⁽¹⁾,

Dyrekcja Parku Krajobrazowego

Wzniesień Łódzkich⁽²⁾

kjk@biol.uni.lodz.pl, h.andrzejewski@pkwl.pl